

Κείμενα Παιδείας

Αρ. 4 (2022)



**Ο Γιάννης Αποστολάκης στη Φιλοσοφική Σχολή
Θεσσαλονίκης: Ένας φωτισμένος δημοτικιστής
που βλέπει σωστά αλλά κρίνει άδικα**

Βασίλης Απόστολος Φούκας

doi: [10.12681/keimena-paideias.30273](https://doi.org/10.12681/keimena-paideias.30273)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Φούκας Β. Α. (2022). Ο Γιάννης Αποστολάκης στη Φιλοσοφική Σχολή Θεσσαλονίκης: Ένας φωτισμένος δημοτικιστής που βλέπει σωστά αλλά κρίνει άδικα . *Κείμενα Παιδείας*, (4). <https://doi.org/10.12681/keimena-paideias.30273>

**Ο Γιάννης Αποστολάκης στη Φιλοσοφική Σχολή
Θεσσαλονίκης:
Ένας φωτισμένος δημοτικιστής που βλέπει σωστά αλλά
κρίνει άδικα**

*Βασίλης Α. Φούκας
Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής, Φιλοσοφική Σχολή,
Α.Π.Θ.*

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να φωτίσει άγνωστες πτυχές της ακαδημαϊκής ζωής και δράσης του πρώτου καθηγητή νεότερης ελληνικής φιλολογίας στο ελλαδικό πανεπιστήμιο, του δημοτικιστή Γιάννη Αποστολάκη. Ειδικότερα, η παρούσα εργασία στοχεύει, να διερευνήσει το διδακτικό έργο και τη γενικότερη παρουσία του Αποστολάκη στις Συνεδριάσεις της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου και να συζητήσει ορισμένα από τα βασικότερα σημεία των αξιολογικών κρίσεων, στα οποία δίνει έμφαση ο Αποστολάκης, στις εξελίξεις ή στις εκλογές συναδέλφων του κατά την εξεταζόμενη περίοδο, όπως αυτά αποτυπώνονται στα επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Σχολής, με στόχο να σκιαγραφηθεί το προφίλ του και να αναδειχθεί ο ρόλος και η συμβολή του στα πρώτα χρόνια λειτουργίας του νεοσύστατου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Η παρούσα εργασία αξιοποιεί, κυρίως, αρχειακό υλικό –ανέκδοτο και αδημοσίευτο έως σήμερα– από το Αρχείο της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Λέξεις κλειδιά: Αποστολάκης, νεότερη ελληνική φιλολογία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, μεσοπόλεμος

Abstract

This paper aims to clarify unknown aspects of the academic life and action of the first professor of Modern Greek literature at the Greek University, Giannis Apostolakis. Through this paper, Apostolakis is examined as a teacher and as a participant in the Meetings of the Faculty of Philosophy of the University of Thessaloniki during the interwar period. Furthermore, for a clearer understanding of his profile and to highlight his significant role and contribution in the first few years of the University of Thessaloniki's functioning, are presented the most basic elements of his evaluations, focusing on the developments or elections of his colleagues documented in the official proceedings of the Faculty Meetings. This work uses mostly archival material – unpublished to this day– from the Archive of the Faculty of Philosophy of the University of Thessaloniki.

Key words: Apostolakis, Modern Greek literature, University of Thessaloniki, interwar period

Εισαγωγικά

Η παρούσα εργασία εκκινεί από δύο βασικές επιστημολογικές παραδοχές: α) οι ιστορίες που γράφουμε δεν μπορούν ποτέ να αποδώσουν, πλήρως, το παρελθόν που πασχίζουμε να αναπαραστήσουμε (Gardner, 2010) και β) το παρελθόν πρέπει να το διερευνούμε ως «ξένη χώρα» (Lowenthal, 1985). Σε αυτό το πλαίσιο, η ιστορία, τυλιγμένη με την *«ιδιαίτερη συγγένειά της με τη ζωή»* (Breisach, 2003: 18), θα έχει πάντοτε σισύφεια χαρακτηριστικά. Υπερβαίνοντας τους εαυτούς μας, οι ιστορίες που παράγουμε πρέπει πάντοτε να αποτυγχάνουν να καταγράφουν το βάθος αυτής της ειδικής συγγένειας ή να εκφράζουν πλήρως την *«ανάγκη που αισθάνεται η πρακτική ζωή για να κατανοήσει το παρελθόν»* (Hughes, 1979: 219).

Η νεότερη ελληνική φιλολογία ως αντικείμενο διδασκαλίας και αυτόνομος επιστημονικός κλάδος θεσμοθετείται το 1926 στο νεοσύστατο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, με πρώτο καθηγητή τον σαραντάχρονο Γιάννη Αποστολάκη από το 1926 έως το 1941 (Επετηρίς, 1929: 6· Φούκας, 2016: 210-217). Στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, αντίστοιχα, συναντούμε έναν χρόνο νωρίτερα, το 1925, μία νέα έδρα με τη «διπλή» ονομασία «μέση και νεωτέρα ελληνική φιλολογία» και καθηγητή τον Νικόλαο Βέη (Επετηρίς, 1926: 16). Η έδρα αυτή διχοτομείται το 1976, πενήντα χρόνια μετά την αντίστοιχη έδρα στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Μελετώντας, επομένως, κανείς την ιστορία της νεότερης ελληνικής φιλολογίας στο ελλαδικό πανεπιστήμιο, έρχεται αντιμέτωπος με τον πρώτο καθηγητή της, τον δημοτικιστή Γιάννη Αποστολάκη, ο οποίος διδάσκει στη Φιλοσοφική Σχολή Θεσσαλονίκης από το 1926 έως το 1941.¹ Όμως, τόσο το διδακτικό έργο όσο και, κυρίως, η γενικότερη παρουσία του Αποστολάκη στη νεοϊδρυθείσα Φιλοσοφική Σχολή, δεν έχουν μελετηθεί έως τώρα συστηματικά² και δεν έχουν αποτιμηθεί σε βάθος. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να φωτίσει άγνωστες πτυχές της ακαδημαϊκής ζωής και δράσης του πρώτου καθηγητή νεότερης ελληνικής φιλολογίας στο ελλαδικό πανεπιστήμιο, με βάση το διδακτικό του έργο και, κυρίως, τη γενικότερη παρουσία του στις Συνεδριάσεις της Σχολής, προκειμένου να σκιαγραφηθεί το προφίλ του και να αναδειχθεί ο ρόλος και η συμβολή του στα πρώτα χρόνια λειτουργίας του νεοσύστατου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, όπως αποτυπώνεται στα επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Σχολής.

¹ Σε πολλές βιογραφίες –και εισηγήσεις που κατά καιρούς γίνονται– αναφέρεται ότι ο Αποστολάκης δίδαξε έως το 1940 ή έως τον θάνατό του (1947) γεγονός το οποίο δεν είναι ακριβές. Μελετώντας κανείς τα προγράμματα μαθημάτων της περιόδου διαπιστώνει ότι η διδασκαλία του σταματά το ακαδημαϊκό έτος 1940-1941. Έκτοτε η θέση μένει κενή. Η πλήρωση της κενής τακτικής έδρας της Νέας Ελληνικής Φιλολογίας προκηρύσσεται το ακαδημαϊκό έτος 1943-44. Υποψηφιότητα υποβάλλουν ο γυμνασιάρχης Πέτρος Σπανδωνίδης, ο διευθυντής του Μεσαιωνικού Αρχείου της Ακαδημίας Εμμανουήλ Κριαράς και ο διευθυντής του Ιστορικού Αρχείου Κρήτης Νικόλαος Τωμαδάκης (Συνεδρία 411, 1944: 602). Στη θέση του τακτικού καθηγητή της «Νεώτερης Ελληνικής Φιλολογίας» εκλέγεται το 1948 ο Λίνος Πολίτης, έχοντας συνυποψηφίους του τον Εμμανουήλ Κριαρά και τον Πέτρο Σπανδωνίδη: «ο κ. Κοσμήτωρ ανακοινού το αποτέλεσμα αυτής καθ' ό επί παρόντων επτά μελών της Σχολής, ο μεν κ. Λίνος Πολίτης έλαβε τέσσαρας ψήφους ως τακτικός καθηγητής και μίαν ως έκτακτος, ο δε κ. Κριαράς έλαβε δύο ψήφους ως τακτικός καθηγητής και συνεπώς [...] ο κ. Λίνος Πολίτης εξελέγη τακτικός καθηγητής της τακτικής έδρας της Νεωτέρας Ελληνικής Φιλολογίας τυχών της πλειοψηφίας του συνόλου των παρόντων μελών της Σχολής» (Συνεδρία 485, 1948: 860).

² Όψεις της δράσης του παρουσιάζονται: α) στα δύο Συνέδρια που διοργάνωσε ο Τομέας Μεσαιωνικών και Νέων Ελληνικών Σπουδών, 10-12 Μαΐου 1990 και 14-16 Μαΐου 1992: *Ζητήματα ιστορίας των νεοελληνικών γραμμάτων: Αφιέρωμα στον Κ. Θ. Δημαρά*. Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1994 και *Οψεις της λαϊκής και της λόγιας νεοελληνικής λογοτεχνίας. Πρακτικά 5ης Επιστημονικής Συνάντησης αφιερωμένης στη μνήμη του Γιάννη Αποστολάκη*. Θεσσαλονίκη, Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής, Τεύχος Τμήματος Φιλολογίας, Παράρτημα 5, 1994 και β) στις εργασίες των Φούκα, 2016: 210-217· Νιώτη, 2021 και Αποστολίδου, 2022.

1. Ο Αποστολάκης βιογραφούμενος

Ο Γιάννης Αποστολάκης γεννήθηκε το 1886 στα Φιλιατρά της Μεσσηνίας.³ Τελείωσε το Γυμνάσιο της πατρίδας του και σπούδασε Φιλολογία στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών (1904-1908). Το 1908 με υποτροφία του Πανεπιστημίου Αθηνών συνεχίζει τις σπουδές του, αρχικά, στην Ιένα και, στη συνέχεια, στο Βερολίνο. Εκεί συναντά τον ελληνιστή καθηγητή Ulrich von Wilamowitz (1848-1931) και συνδέεται –λιγότερο μάλλον από τους συγχρόνους του– με τον σοσιαλιστικό κύκλο του Κώστα Χατζόπουλου και τη ριζοσπαστική πολιτική Ένωση Σπουδαστών του Βερολίνου, στους οποίους, λίγα χρόνια αργότερα, ασκεί κριτική (Αποστολάκης, 1923: 15). Επιστρέφει στην Ελλάδα το 1911 και διορίζεται καθηγητής στη Μέση Εκπαίδευση έως το 1917. Το 1913 ανακηρύσσεται διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Αθηνών με τη διατριβή του «Τὸ καλὸν παρὰ Καντίω». Από το 1915 έως το 1919 εκδίδει μαζί με τον Σπύρο Αλιμπέρτη, το περιοδικό λογοτεχνικής θεωρίας *Κριτική και Ποίηση*, στο οποίο δημοσιεύει τις πρώτες εκτενείς και πρωτοποριακές μελέτες του για το έργο του σκωτσέζου φιλοσόφου Thomas Carlyle (1795-1881), την αποστολή της κριτικής και τον Γιάννη Καμπύση. Υπήρξε συνεργάτης του περιοδικού *Ο Νουμάς* (έως το 1912) και συντάκτης της Β΄ Προκήρυξης του Αδελφάτου της Δημοτικής. Το 1926 διορίζεται καθηγητής της «Νεωτέρας Ελληνικής Φιλολογίας» στο νεοσύστατο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης, έδρα που διατηρεί έως το 1941, με μία μικρή διακοπή λόγω απομάκρυνσής του από τον Απρίλιο του 1935 και για το ακαδημαϊκό έτος 1935-1936. Το ακαδημαϊκό έτος 1933-1934 διετέλεσε Κοσμήτορας της Φιλοσοφικής Σχολής. Πεθαίνει στις 3 Απριλίου 1947 και όπως, λιτά, αναφέρεται: «κηδεύτηκε, μέσα στα μεγάλα γεγονότα των ημερών αυτών,⁴ χωρίς σχεδόν να νεκρολογηθεί στα δισέλιδα φύλλα των εφημερίδων» (Χ[άρης], 1947: 501).

Ο Αποστολάκης, λοιπόν, «παρουσιάστηκε στα γράμματα ως αυτοδύναμη προσωπικότητα πάνω σε δικό της βάθρο» (Λαούρδας, 1947: 189) και ξεσήκωσε πραγματικό σάλο και πλήθος επικρίσεων με τις κριτικές του αποτιμήσεις. Απορρίπτει όλους τους ποιητές της νεότερης Ελλάδας. Κανένας δεν έχει στο ποιητικό του έργο ποιητική ουσία. Μόνον ένας διασώζεται θαυμαστός και ασύγκριτος: ο Διονύσιος Σολωμός. Οπαδός, λοιπόν, της γερμανικής ιδεαλιστικής αισθητικής,⁵ φαινομενικά αδιάφορος για όσα μικρά συνέβαιναν μπροστά του,⁶ όχι μονάχα κλείνει τα μάτια στην ποιητική πραγματικότητα των διαφορετικών από τις αισθητικές του απόψεις ρευμάτων, αλλά την πολεμάει λυσσαλέα. Ορμώμενος από αυτή την κριτική μαχητικότητά του, φτάνει στην ανακήρυξη του μεγαλύτερου ως μοναδικού, του Σολωμού ως μόνου. Με τον Σολωμό αρχίζει και με τον Σολωμό τελειώνει. Όλοι οι

³ Για τη χρονολογία γέννησης υπάρχουν ορισμένα ερωτηματικά. Βλ. Νιώτη, 2021: 16.

⁴ Την 1η Απριλίου 1947 πεθαίνει και στις 6 Απριλίου κηδεύεται ο βασιλιάς Γεώργιος ο Β΄, γεγονός που υπερκεράζει όλα τα άλλα γεγονότα των ημερών αυτών.

⁵ Ο Αποστολάκης μαζί με τον εξάδελφό του, τον σκηνοθέτη, συγγραφέα και κριτικό Φώτο Πολίτη, υπήρξαν υποστηρικτές του γερμανικού ιδεαλισμού, φιλοσοφικό ρεύμα που αναπτύχθηκε στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα. Η επιλογή του θέματος της διατριβής του, άλλωστε, επιβεβαιώνει αυτόν τον ισχυρισμό.

⁶ «Περπατούσε στο δρόμο αγέρωχος, σηλώνοντας ολόρθη την ψηλή του αθλητική κορμοστασιά, με μίαν ολύμπια ακαταδεξιά, φαινομενικά αδιάφορος για όσα μικρά συμβαίνουν γύρω του, ενώ μέσα του τον απασχολούσε και το ρουζ των χειλιών της πιο ασήμαντης μαθήτριάς του» (Βαφόπουλος, 1970: 293).

ποιητές, σχεδόν, τον επικρίνουν με δριμύτητα. Η μία υπερβολή φέρνει την άλλη. Η υπερβολή του Αποστολάκη, να αρνηθεί όλους τους Έλληνες ποιητές και διανοούμενους, οδηγεί τους επικριτές του στην υπερβολή να του αρνηθούν κάθε αρετή.

2. Διορισμός και διδακτικό έργο

Η αναγκαιότητα της διδασκαλίας της νεότερης ελληνικής φιλολογίας στο πανεπιστήμιο αποτελεί αίτημα σαφώς διατυπωμένο από την ομάδα των δημοτικιστών στις αρχές του 20ού αιώνα. Σε άρθρο του *Νουμά* το 1915 διαβάζουμε: «*Η φιλοσοφική Σχολή με τη μελέτη της αρχαίας ελληνικής και λατινικής φιλολογίας και μ' όλα τα μαθήματα, βασισμένα σε ξεσκάλισμα παλιών καιρών, καταφέρνει ν' αποξενώνει τέλεια από το σημερινό κόσμο τους αποφοίτους της. Έτσι ξεφυτρώνουν οι δάσκαλοι, περιορισμένοι στο πνέμα και στην αντίληψη, τριγυρισμένοι από τη νέκρα, στερημένοι από ζωή κι αέρα. Η έδρα των «Νεωτέρων Λογοτεχνιών» έχει το μεγάλο σκοπό, να τους συγχρονίση, να τους κινήση το διαφέρον για τη σημερινή κοινωνία και ζωή, για τη νεώτερη αντίληψη του κόσμου από τη γύρο μας ποίηση. Οι αιτίες της ποίησης αυτής, η εξέλιξή της, ο σκοπός της, οι τεχνοτροπίες της, η επίδρασή της στο νέο πνέμα, είναι τα ζητήματα που με θέρμη πρέπει να παρουσιάση στους ελληνόπληχτους και λατινόπληχτους σπουδαστές, για να τους ισορροπήση τη μόρφωση, που τη θλίβει μια καταστρεφτική μονομέρεια» (Λογοτέχνης, 1915). Ένα από τα πρόσωπα, τα οποία εμφανίζονται τότε στο προσκήνιο ως ικανά να αναλάβουν το δύσκολο έργο της διδασκαλίας της νεότερης ελληνικής φιλολογίας είναι αυτό του Αποστολάκη. Η Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών, όμως, δεν είναι έτοιμη να αποδεχθεί το διατυπωμένο αίτημα, το οποίο βρίσκει άμεση ανταπόκριση με την ίδρυση της Φιλοσοφικής Σχολής Θεσσαλονίκης, στην οποία η ίδρυση χωριστής έδρας με αντικείμενο τη νεότερη ελληνική φιλολογία αποτελεί μία από τις βασικές της καινοτομίες (Φούκας, 2019: 384-394).*

Τις πρώτες «περιπέτειες» της Φιλοσοφικής Σχολής έως την ίδρυσή της, περιγράφει μία επιστολή του Αλέξανδρου Δελμούζου στον Αλέκο Ζάννα, μέσω της οποίας μπορεί κανείς να διακρίνει τόσο το ενδιαφέρον του ίδιου όσο και της ομάδας των οπαδών του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού για την εκπαίδευση των εκπαιδευτικών κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου (Τερζής, 1997: 269-271). Η επιστολή αναφέρεται στη στελέχωση της νεοσύστατης Σχολής. Το όνομα του Αποστολάκη συγκαταλέγεται μεταξύ των «*φωτισμένων δημοτικιστών*» (Παπανούτσος, 1978: 108). Οι καθηγητές αυτοί απολύονται από την κυβέρνηση του Γεωργίου Κονδύλη με Ν.Δ. της 3ης Σεπτεμβρίου 1926 μετά την ανατροπή του Θεόδωρου Πάγκαλου. Με νέο Ν.Δ. της κυβέρνησης Κονδύλη ανατίθεται σε πενταμελή επιτροπή η σύνταξη νέου οργανισμού του Πανεπιστημίου και η υπόδειξη των πρώτων καθηγητών που θα το στελεχώσουν. Οι πρώτοι καθηγητές της Φιλοσοφικής Σχολής διορίζονται την 1η Νοεμβρίου 1926. Επτά από τους πρώτους δέκα διορίζονται εκ νέου από την κυβέρνηση και αποτελούν μαζί με άλλους οκτώ τους πρώτους δέκα πέντε καθηγητές που υπηρετούν, εντέλει, στη Φιλοσοφική Σχολή Θεσσαλονίκης. Μεταξύ αυτών διορίζεται και ο Αποστολάκης.

Η διδασκαλία της νεότερης ελληνικής φιλολογίας, επομένως, ξεκινά με τον γερμανοσπουδαγμένο Αποστολάκη, ο οποίος διδάσκει όλη την περίοδο που εξετάζουμε τα μαθήματα που παρουσιάζονται στον πίνακα, που ακολουθεί.

1926-1927	Περί των έργων του Σολωμού
1927-1928	1. Το δημοτικό τραγούδι 2. Περί του ποιητού Κάλβου
1928-1929	1. Ερμηνεία νεοελλήνων ποιητών 2. Φροντιστηριακαί ασκήσεις
1929-1930	Δεν έχουμε στοιχεία
1930-1931	1. Ερμηνεία των ποιητών Τυπάλδου, Μαρκορά κλπ. Περί κριτικής (2ΩΕ) 2. Φροντιστήριο· Εκλογή εκλεκτών τεμαχίων διαφόρων πεζογράφων, διά πρωτοετείς (2ΩΕ) 3. Φροντιστήριο· Ασκήσεις (διά τριτοετείς) (1ΩΕ)
1931-1932	1. Ανάλυσις ποιητών και κριτικών ύστερα από τον Σολωμό (1ΩΕ) 2. Ανάγνωσις και αισθητική ανάλυσις διηγημάτων κτλ (διά πρωτοετείς) (2ΩΕ) 3. Ερμηνεία ρωμαϊκών δραμάτων Σαίκσπηρ (διά τριτοετείς και τεταρτοετείς) (1ΩΕ) 4. Φροντιστηριακαί ασκήσεις (διά τριτοετείς) (1ΩΕ)
1932-1933	1. Ανάγνωσις και ανάλυσις διαφόρων πεζογράφων (φροντιστήριο διά τους πρωτοετείς) (2ΩΕ) 2. Ανάλυσις και αισθητική εξέτασις του Κάλβου και του Βαλαωρίτου (διά τους δευτεροετείς και τριτοετείς) (2ΩΕ) 3. Ανάγνωσις και αισθητική ανάλυσις των δραμάτων του Σαίκσπηρ Ρωμίου και Ιουλιέττας και του Οθέλλου (φροντιστήριο διά τους τριτοετείς και τεταρτοετείς υποψηφίου του πτυχίου των νεοελληνικών) (1ΩΕ) 4. Ανάλυσις διαφόρων νεωτέρων ποιητών (φροντιστήριο διά τους τεταρτοετείς υποψηφίους του πτυχίου των νεοελληνικών) (1ΩΕ)
1933-1934	1. Ανάγνωσις και ερμηνεία αισθητική διαφόρων πεζογράφων (φροντιστηριακώς διά τους πρωτοετείς) (2ΩΕ) 2. Αισθητική ανάλυσις εκλεκτών έργων της αγγλικής ή γερμανικής λογοτεχνίας (φροντιστήριο διά τριτοετείς και τεταρτοετείς του πτυχίου της μεσαιωνικής και νεωτέρας ελληνικής φιλολογίας) (1ΩΕ) 3. Αισθητική εξέτασις νεωτέρων Ελλήνων ποιητών (φροντιστήριο διά τους αυτούς) (2ΩΕ) 4. Αισθητική ανάλυσις Τυπάλδου και Μαρκορά. Η κριτική (2ΩΕ)
1934-1935⁷	1. Η γλώσσα στην ποίησι (Σολωμός, Κάλβος κλπ.) (2ΩΕ)

⁷ «απεμακρύνθη εκ της σχολής ταύτης [...] ο τακτικός καθηγητής της νεωτέρας ελληνικής φιλολογίας κ. Ιωάννης Αποστολάκης [...] κατόπιν αποφάσεως του υπουργικού συμβουλίου» (Στεφανίδης, 1937: 52).

	2. Ανάλυσις διηγημάτων φροντιστηριακώς (διά τους πρωτοετείς) (2ΩΕ) 3. Ανάλυσις ποιητών και διηγηματογράφων φροντιστηριακώς (διά τους πτυχιούχους) (2ΩΕ) 4. Ανάλυσις των δραμάτων του Σαιξπήρου και Γκαίτε (διά πτυχιούχους) (1ΩΕ)
1935-1936⁸	Δεν διδάσκει λόγω απομάκρυνσής του από το Πανεπιστήμιο
1936-1937	1. Εισαγωγή στην ποίηση (2ΩΕ) 2. Ανάγνωσις και αισθητική ανάλυσις διηγημάτων (διά πρωτοετείς) (2ΩΕ) 3. Αισθητική ανάλυσις ποιητών και πεζογράφων (διά πτυχιούχους) (2ΩΕ) 4. Ανάλυσις της τραγωδίας Μάκβεθ του Σαίξπηρ (1ΩΕ)
1937-1938	1. Αισθητική Ανάλυσις Σολωμού (2ΩΕ) 2. Ανάλυσις πεζογράφων και ποιητών (διά τους του νεοελλην. πτυχίου) φροντιστηριακώς (2ΩΕ) 3. Ερμηνεία τραγωδιών Σέξπηρ (διά τους του νεοελλ. πτ.) φροντιστηριακώς (1ΩΕ)
1938-1939	1. Δημοτικά Τραγούδια (διά τους πρωτοετείς, δευτεροετείς, τριτοετείς και τεταρτοετείς) (2ΩΕ) 2. Φροντιστήριο. Αισθητική ανάλυσις έργων Βαλαωρίτου (διά τους δευτεροετείς) (1ΩΕ) 3. Φροντιστήριο. Το ποιητικόν έργον του Μαβίλλη (διά τους τριτοετείς) (1ΩΕ) 4. Φροντιστήριο. Αισθητική ανάλυσις ποιητ. έργου Τυπάλδου, Μαρκορά, το κριτικόν έργον Πολυλά, Καλοσγούρου (διά τους τεταρτοετείς) (2ΩΕ)
1939-1940	1. Αισθητική ανάλυσις των τραγουδιών του Σολωμού (δι' όλους τους φοιτητάς) (2ΩΕ) 2. Φροντιστήριο. Ερμηνεία τραγουδιών Κάλβου (διά τους δευτεροετείς) (1ΩΕ) 3. Φροντιστήριο. Το ποιητικόν έργον του Μαβίλλη (διά τους τριτοετείς) (1ΩΕ) 4. Φροντιστήριο. Αισθητική ανάλυσις των έργων του Παλαμά (διά τους τεταρτοετείς) (1ΩΕ)

⁸ «βαρύ πλήγμα εδέχθη η σχολή κατά μήνα Απρίλιον 1935, οπότε εν μέσω της δημιουργηθείσης πνιγνράς ατμοσφαιράς, απεμακρύνθησαν εκ μέσου ημών [...] τρία επίλεκτα μέλη της και άριστοι ακαδημαϊκοί διδάσκαλοι, κατά την γνώμην ημών των συναδέλφων των, παρακολουθούντων και την επιστημονικήν παραγωγήν αυτών και το ενταύθα διδακτικόν και εξεταστικόν αυτών έργον, οι Ι. Αποστολάκης, Αλ. Δελμούζος και Χαρ. Θεοδοωρίδης. Ανεκόπτετο ούτω το προοδευτικόν έργον της σχολής και εκλονίζετο η όλη διδασκαλία αυτής. Διά τούτο εφέτος, την 2 Δεκεμβρίου 1935, ως απλούν της σχολής μέλος, έκαμα την εξής περί αποκαταστάσεως εις τάς θέσεις των των απομακρυνθέντων καθηγητών πρότασιν. "Μετά την καταστολήν, είπα, της ανωμαλίας των τελευταίων μηνών, χάρις εις την επέμβασιν του συμφιλίουτού Βασιλέως μας Γεωργίου και την επαναφοράν ισονομίας και ισοπολιτείας, θεωρώ καθήκον μου να κάμω την εξής πρότασιν: Προτείνω λοιπόν να κάμη η σχολή ημών έκκλησιν προς τον κ. πρύτανιν και την σύγκλητον του πανεπιστημίου μας, ίνα επιληφθούν του ζητήματος της αποκαταστάσεως εις τάς έδρας αυτών των απομακρυνθέντων βιαίως καθηγητών άνευ ανακρίσεως και αναπολογήτων. Διότι αν υπήρχε τις κατηγορία κατ' αυτών, ήτο εύκολον να γίνη υπό των νομίμων αρχών ανάκρισις και διαδικασία"» (Βογιατζίδης, 1937: 60).

1940-1941	1. Τα δημοτικά τραγούδια (διά τους τριτοετείς και τεταρτοετείς) (2ΩΕ) 2. Φροντιστήριο. Αισθητική ανάλυσις ποιητών (διά τους τριτοετείς και τεταρτοετείς) (1ΩΕ) 3. Αισθητική ανάλυσις των τραγουδιών του Σολωμού (διά τους πρωτοετείς και δευτεροετείς) (2ΩΕ)
------------------	--

Πίνακας 1: Πρόγραμμα μαθημάτων Γιάννη Αποστολάκη (1926-1941). Πηγή: Επετηρίδες Φιλοσοφικής Σχολής (1926-1941)

Μελετώντας τους τίτλους των μαθημάτων που διδάσκει ο Αποστολάκης, μπορούμε να σημειώσουμε ότι, σε αντιδιαστολή με ό,τι συμβαίνει στις μεσαιωνικές σπουδές την ίδια χρονική περίοδο, στη διδασκαλία της νεότερης ελληνικής φιλολογίας, κατά τα πρώτα χρόνια λειτουργίας της Φιλοσοφικής Σχολής Θεσσαλονίκης, δίνεται προτεραιότητα στην άσκηση της λογοτεχνικής (δοκιμιογραφικής) κριτικής και της ερμηνευτικής προσέγγισης –στον τίτλο των περισσότερων μαθημάτων του Αποστολάκη συναντάμε τους όρους: «ερμηνεία» και «αισθητική ανάλυση»– και κατά δεύτερο λόγο, στην κάλυψη συγκεκριμένων χρονικών περιόδων της νεοελληνικής γραμματείας. Ο Αποστολάκης περιορίζεται στην ανάλυση και ερμηνεία των δημοτικών τραγουδιών και ποιητών και πεζογράφων του 19ου και λιγότερο των αρχών του 20ού αιώνα. Το δημοτικό τραγούδι –το οποίο διδάσκει σε τρία ακαδημαϊκά έτη– εντάσσεται σχετικά νωρίς στον νεοελληνικό λογοτεχνικό κανόνα ως μέρος της γραπτής (εγγράμματης) παράδοσης. Η ανθολογία του Νικόλαου Πολίτη (*Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*, 1914) ακολουθεί κανόνες της εκδοτικής για την έκδοση των δημοτικών τραγουδιών. Δόκιμες νεοελληνικές γραμματολογίες –του Κωνσταντίνου Θ. Δημαρά, μαθητή του Αποστολάκη στο Γυμνάσιο, και του Λίνου Πολίτη, διαδόχου του Αποστολάκη στην έδρα της Νεότερης Ελληνικής Φιλολογίας– αφιερώνουν αρκετές σελίδες στην ιστορία και στις τεχνικές του ελληνικού δημοτικού τραγουδιού, το οποίο ήδη από τα χρόνια του Αποστολάκη αποτέλεσε αντικείμενο πανεπιστημιακής διδασκαλίας στο πλαίσιο της νεότερης ελληνικής φιλολογίας.

Με τον Αποστολάκη, λοιπόν, η πανεπιστημιακή διδασκαλία της νεότερης ελληνικής φιλολογίας επικεντρώνεται στη μελέτη σημαντικών σταθμών του νεοελληνικού λογοτεχνικού παρελθόντος: δημοτικό τραγούδι, Σολωμός,⁹ –ο Αποστολάκης αρχίζει και τελειώνει, συμβολικά– το διδακτικό του έργο στη Φιλοσοφική Σχολή Θεσσαλονίκης με τον Σολωμό– Κάλβος, Επτανησιακή Σχολή,¹⁰ καθώς και στη λογοτεχνία του άμεσου παρελθόντος και του ζωντανού παρόντος (19ος αιώνας και πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα).¹¹ Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να

⁹ «Ο Αποστολάκης, για να αντιδράσει σε αυτή τη μονομερή δεσποτεία του Παλαμά, αντιπαραθέτει τον Σολωμό, γιατί μόνο αυτός θα μπορούσε να αναδειχτεί και να σταθεί στο ρόλο του ποιητή-ήρωα, σε αριστοκρατική προσωπικότητα» (Τζιόβας, 2003: 321). Το 1926-27 το πρώτο μάθημα που διδάσκει έχει τίτλο «Περί των έργων του Σολωμού» και το τελευταίο του μάθημα το ακαδημαϊκό έτος 1940-1941 «Αισθητική ανάλυσις των τραγουδιών του Σολωμού».

¹⁰ Ο Αποστολάκης διδάσκει, κυρίως, σολωμικούς ποιητές (Τυπάλδο, Μαρκορά, Πολυλά), μετασολωμικούς (Καλοσγούρο) και εξωσολωμικούς (Κάλβο και Βαλαωρίτη) και από τους επιγόνους του Σολωμού τον Μαβίλη.

¹¹ Ο Αποστολάκης πιστεύει ότι η ποίηση αρχίζει από την ώρα που ο άνθρωπος στρέφεται με θαυμασμό σε μια ανώτερη μορφή προκειμένου να ενωθεί μαζί της. Το γεγονός αυτό επιτυγχάνεται με την οργανική κοινότητα, η οποία εκφράζεται με το δημοτικό τραγούδι και με το έργο του Σολωμού (Τζιόβας, 1994: 49-53).

κάνουμε στη διδασκαλία έργων του Σαίξπηρ (Ρωμαίος και Ιουλιέτα, Οθέλλος, Μάκβεθ) σε πέντε ακαδημαϊκά έτη, καθώς και στη διδασκαλία Άγγλων και Γερμανών λογοτεχνών και στη διδασκαλία του Γκαίτε (ένα ακαδημαϊκό έτος).

Παρόλο, όμως, που ο Αποστολάκης ανήκει στον αρχικό δημοτικιστικό πυρήνα της Φιλοσοφικής Σχολής, τα «πιστεύω» του, ο δύστροπος χαρακτήρας του και ο ιδιαίτερος κοινωνικός του προβληματισμός δεν του επιτρέπουν να δημιουργήσει «παράδοση» με ορατή και ανθεκτική συνέχεια.¹² Ο τύπος του «αρνητικού» και «υπερκριτικού διανοούμενου» (Τζιόβας, 1994: 37-55), τον οποίο εκπροσωπεί, μάλλον με χαρά, ο Αποστολάκης, ίσως και να εξηγεί, έως έναν βαθμό, την έλλειψη, από τον επιστημονικό ορίζοντα μελετητών του έργου του. Ο Μάρκος Τσιριμώκος, παρουσιάζοντας το βιβλίο του Αποστολάκη με τίτλο *«Τα δημοτικά μας τραγούδια»* στο περιοδικό *Νέα Εστία* (1929), αφού επισημαίνει την άδικη, αδικαιολόγητη και «εκκωφαντική σιωπή» της επιστημονικής κοινότητας για την έκδοση του βιβλίου,¹³ υπογραμμίζει: *«Αν ο κριτικός κ. Αποστολάκης έκανε ως τα τώρα το μεγάλο λάθος να φορεί πάντα κόκκινα γυαλιά, ο καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Νεοελληνικής κ. Αποστολάκης είναι απαραίτητο να γίνει εφτάψυχος και να προμηθευθεί γυαλιά μ' όλα τα χρώματα της Ίριδος, για να μπορεί ν' αποκτήσει τη συμπάθεια που θα του επιτρέψει να νιώσει τα πιο άξια από τα έργα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας όλων των σχολών και συστημάτων κι όλων των εποχών που καλείται να διδάξει»* (Τσιριμώκος, 1929: 906). Οπωσδήποτε, όμως, και μόνο το γεγονός ότι η διδασκαλία της νεότερης ελληνικής φιλολογίας ξεκινά στη Φιλοσοφική Σχολή Θεσσαλονίκης ως αυτόνομος κλάδος –σε αντίθεση με το Πανεπιστήμιο Αθηνών– αποτελεί θετικό και καινοτόμο γεγονός.

Ιδιαίτερως, όμως, πρέπει να σταθούμε στη διαμάχη Αποστολάκη-Παλαμά. Ο Αποστολάκης ασκεί έντονη κριτική στο έργο του Παλαμά,¹⁴ ενώ και ο Παλαμάς μιλά απαξιωτικά για τον καθηγητή Αποστολάκη: *«Ο ευγενής άγνωστός μου Χ επηρεασμένος οπωσδήποτε από το αξίωμα που έδωκεν αστόχαστα η Πολιτεία στον άνθρωπο τον αναφερόμενο στο δημοσίευσμά του, δείχνεται σα να κρύβη ανάμεσα στα λόγια του κάποια διάθεση φιλάνθρωπη παρηγοριάς προς εμένα και προς όσους, βέβαια, τιμούν και θαυμάζουν ένα ποιητή, για το δυστύχημα τάχα που πάθαμε να μας κακομεταχειρίζονται έτσι από την έδρα ενός Πανεπιστημίου [...] Ο άνθρωπος, που δεν καταδέχομαι και να χαράζω τ' όνομά του, καταισχύνει τα νεοελληνικά γράμματα. Να τον χαίρωνται η Πολιτεία που τον διώρισε να τα διδάσκη και το Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης που τον έχει»* (Παλαμάς, χ.χ.: 572-573). Για το πώς ο πρώτος αντιμετωπίζει την ποίηση του

¹² Αξιολογώντας το ακαδημαϊκό έργο του Αποστολάκη ο Βαφόπουλος τονίζει: *«Το σχήμα τούτο της υπερβολής είναι η «αχίλλειος πτέρνα» του Αποστολάκη [...] η πολύχρονη διδασκαλία του Αποστολάκη στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, δεν αξιώθηκε να δημιουργήσει «σχολή». Η υπερβολή και οι εσωτερικές αντινομίες της διδασκαλίας του ήσαν τα όπλα της αυτοκαταστροφής του»* (Βαφόπουλος, 1970: 294, 296-297).

¹³ *«Νομίζω πως για το βιβλίο αυτό του καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης κ. Αποστολάκη ίσαμε σήμερα δεν έγινε όσος λόγος έπρεπε. Τάχα δεν το προσέξανε όσο του αξίζει; Οπωσδήποτε την επίμονη σιωπή τη θεώρησα άδικη και αδικαιολόγητη. Τούτο με παρακίνησε, μολοντί δεν είμαι διόλου ειδικός, να μιλήσω για το αξιόλογο, κατά τη γνώμη μου, έργο του κ. Αποστολάκη, προσπαθώντας έτσι να ζυγνήσω την (ίσως θεληματικά) αποκοιμισμένη προσοχή των ικανών»* (Τσιριμώκος, 1929: 903).

¹⁴ Ο Αποστολάκης διδάσκει το 1939-1940 στους τεταρτοετείς φοιτητές το μάθημα «Αισθητική ανάλυση των έργων του Παλαμά». Ωστόσο, μιλά, πάντα, απαξιωτικά για τον Παλαμά και το έργο του, το οποίο με προκλητικό τρόπο αναφέρει πως μοιάζει όχι με διαμάντι αλλά με κάρβουνο: *«κι ο Παλαμάς έπαιρνε τη μεγάλη απόφαση να γίνη μεγαλόστομος ποιητής. Όμως το φυσικό δεν αλλάζει και μ' όλη τη βοήθεια του Νίτσε έμειναν ό,τι ήταν και πριν αντί για διαμάντια κάρβουνα που μοντζουράνουν μόνο το χαρτί»*. Και με σκωπτικό ύφος, στη συνέχεια, σημειώνει: *«ο μεγάλος αρχιερέας των γραμμάτων ο Παλαμάς είναι έτοιμος να βαφτίση ποιητές εν ονόματι της Ιδέας όλα τα μωρά της «Διάπλωσης» και τους κακούς μαθητές των γυμνασίων»* (Αποστολάκης, 1923: 14).

δεύτερου είναι χαρακτηριστικό το αυτοβιογραφικό κείμενο του Βαφόπουλου: «Όλοι οι άλλοι παράγοντες, που έχουν συνθέσει τον πίνακα της νεοελληνικής γραμματείας, κατά την ίδια θεωρία του Αποστολάκη, ήσαν απλά χορταράκια ή και τσουκνίδες, που φύτρωναν κάτω από το σολωμικό δέντρο. Μία τέτοια τσουκνίδα, φυσικά, ήταν κ' η ποίηση του Παλαμά» (Βαφόπουλος, 1970: 293-294).

Πόσοι, όμως, από τους φοιτητές και τις φοιτήτριες παρακολουθούν τα μαθήματα του Αποστολάκη και επιθυμούν να πάρουν το πτυχίο της «Μεσαιωνικής και Νέας Ελληνικής Φιλολογίας»; Οι φοιτητές αυτοί είναι σχετικά λίγοι (16 στους 97, ή ποσοστό 16,5%) και ακόμη λιγότερες είναι οι φοιτήτριες (6 στις 73, ή ποσοστό 8,2%). Ίσως στη συγκεκριμένη επιλογή να βαραίνει η γενικότερη «ιδιόρρυθμη» στάση και μονομερούς συμπεριφορά του Αποστολάκη. Ίσως και η στάση του έναντι του Παλαμά.¹⁵ Δύο ενδεικτικά, αλλά, συγχρόνως, χαρακτηριστικά, παραδείγματα, που προκύπτουν από τη μελέτη που αφήνουν πίσω τους τα ίχνη του παρελθόντος, επιβεβαιώνουν αυτή την «ιδιόρρυθμη» συμπεριφορά του Αποστολάκη έναντι των φοιτητών/ φοιτητριών:

Πρώτο παράδειγμα: Ο Νικόλαος Σφενδόνης φοιτητής από το 1927-28 έως το 1934-35 (8 έτη φοίτησης) και αργότερα δημοσιογράφος στην εφημερίδα *Φως* και εκδότης του περιοδικού *Μακεδονικόν Ημερολόγιον*, «άργησε να πάρει πτυχίο, επειδή τον έκοβε συνεχώς ο καθηγητής της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γιάννης Αποστολάκης. Γιατί ο Σφενδόνης ήταν ενθουσιώδης παλαμικός και ο Αποστολάκης, που έμοιαζε με λονδρέζο πόλισμαν δεν χώνευε καθόλου τον Παλαμά» (Τομανάς, 1995).

Δεύτερο παράδειγμα: Ο Αποστολάκης θεωρεί εκ φύσεως «κατώτερες τις γυναίκες» (Αποστολάκης, 1923: 14-15). Χαρακτηριστική είναι η στάση του απέναντι στην απόφαση της Φιλοσοφικής Σχολής να χορηγήσουν υποτροφίες για σπουδές στο εξωτερικό τόσο σε φοιτητές όσο και σε φοιτήτριες: «Ο κ. Αποστολάκης προτείνει όπως διά τας σπουδάς εις το εξωτερικόν αποστέλλονται φοιτηταί άγοντες το πολύ το 27ον έτος της ηλικίας των και ουχί φοιτήτριαι καθόσον νομίζει ότι η αποστολή υποτρόφων εις το εξωτερικόν δεν πρέπει να γίνεται με τον σκοπόν της απλής μεταφοράς πλουσιωτέρων γνώσεων, αλλά με τον σκοπόν της δημιουργίας ανωτέρων ιδανικών ζωής· πράγμα διά το οποίον θεωρεί ικανούς μόνον τους άνδρας. Η πρότασις αύτη τίθεται εις ψηφοφορίαν και διά ψήφων 7 έναντι 5 μιας δοθείσης λευκής δεν γίνεται δεκτή» (Συνεδρία 104, 1930: 284).

Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί –και αυτό έχει τη σημασία του– ότι ο Αποστολάκης συνεργάζεται μόνο με φοιτητές στο πλαίσιο του θεσμού των βοηθών

¹⁵ Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ο «κύκλος» των θαυμαστών του Παλαμά, μεταξύ αυτών και ο καθηγητής Φιλοσοφίας Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, διοργανώνουν 16-19 Δεκεμβρίου 1927 εκδηλώσεις προς τιμήν του ποιητή στη Θεσσαλονίκη. Ο Βαφόπουλος περιγράφει γλαφυρά την αντίδραση των Θεσσαλονικέων στην εκδήλωση αυτή: «πολύς κόσμος είχε μαζευτεί έξω από τον κινηματογράφο «Διονύσια». Οι απλοί άνθρωποι είχαν διαβάσει στις εφημερίδες, πως θα μιλούσε εκεί ο πιο μεγάλος ποιητής της Ελλάδας. Και καθώς δεν είχαν ιδεί ποτέ στη ζωή τους ποιητή, έσω και μικρό, γιατί τότε ακόμα τα παλιά εκφραστικά μέσα της «παράδοσης» δεν παρείχαν την ευχέρεια για την πληθωρική παραγωγή ποιητών ... ήταν πολύ δικαιολογημένη η περιέργειά τους, να ιδούν κι αυτοί από κοντά, πώς ήταν ένας ποιητής» (Βαφόπουλος, 1985: 121-122). Οι εκπαιδευτικοί της Θεσσαλονίκης, μάλιστα, συμμετέχουν ενεργά, παραθέτουν δεξίωση στον Παλαμά και ο Μίλτος Κουντουράς, διευθυντής τότε του Διδασκαλείου θηλέων της πόλης, αναλαμβάνει να μιλήσει με θέμα ο «Ποιητής και τα νιάτα». Πέρα από τον συμβολικό χαρακτήρα που μπορεί να αποδώσει κανείς, το συγκεκριμένο γεγονός φανερώνει, οπωσδήποτε, μία διαφορετική προσέγγιση προσώπων και πραγμάτων από ικανό τμήμα της Φιλοσοφικής Σχολής Θεσσαλονίκης, που την καθιστά ριζοσπαστική από κάθε άποψη, από τα πρώτα κιόλας χρόνια της ίδρυσής της.

των Σπουδαστηρίων, όπως προκύπτει από τη μελέτη των αρχείων της Σχολής. Βοηθοί του Αποστολάκη είναι οι: Ευάγγελος Καμαρούδης (1932-33), Βασίλειος Κυπαρίσσης (1933-34, 1934-35, 1935-36 –τη χρονιά αυτή υπεύθυνος του Εργαστηρίου είναι ο Ι. Παπαδόπουλος, λόγω της απομάκρυνσης του Αποστολάκη), Κωνσταντίνος Παπαθεοδώρου (1936-37, 1937-38), Αθανάσιος Κιζλάρης (1938-39, 1939-40) και Γεώργιος Τσιλιμίγκας (1940-41).

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα κυριότερα χαρακτηριστικά του Αποστολάκη, δυστροπία, εσωστρέφεια, μονομέρεια, ιδανισμός, ανθρωποκεντισμός, αρνητισμός, σε συνάρτηση με το ιδεώδες της οργανικής κοινότητας/ του «συνόλου», όπως την εκφράζει το δημοτικό τραγούδι και ο Σολωμός στο έργο του, δικαιολογούν τις διδακτικές του επιλογές (Τζιόβας, 1994: 42-50) και ερμηνεύουν ίσως, έως έναν βαθμό, την περιορισμένη ακτινοβολία των νεοελληνικών σπουδών μεταξύ των φοιτητών/ φοιτητριών και του επιστημονικού κόσμου κατά την περίοδο που εξετάζουμε.

3. Κρίσεις και επικρίσεις

Ο Αποστολάκης ως τακτικός καθηγητής συμμετέχει, ενεργά, στις εκλογές όλων των τακτικών και έκτακτων καθηγητών και των υφηγητών της Φιλοσοφικής Σχολής κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου άλλοτε διατυπώνοντας θετική κρίση, υποστηρίζοντας τις ανάγκες της Σχολής, τον υποψήφιο και το επιστημονικό και συγγραφικό του έργο, άλλοτε εκφράζοντας φανερά τη διαφωνία του με τις υποψηφιότητες και το έργο τους και άλλοτε δείχνοντας την επιφυλακτικότητά του, ψηφίζοντας «λευκό». Θα σκιαγραφήσουμε, αδρομερώς, τις τρεις αυτές (σ)τάσεις του, δίνοντας συγκεκριμένα παραδείγματα.

3.1 Θετική αξιολόγηση

Ο Αποστολάκης διατίθεται θετικά στις εκλογές των Ρωμαίου, Πελεκίδη και Δελμούζου ως τακτικών καθηγητών το 1928 (Φούκας, 2016: 100-108), του Ευαγγελίδη ως έκτακτου καθηγητή το 1929 και τακτικού το 1932 (Φούκας, 2016: 119-120), στην υφηγεσία του Θεοδωρακόπουλου το 1930, ακολουθώντας τη θετική κρίση του Δελμούζου παρά την αντίθετη γνώμη του εισηγητή Θεοδωρίδη¹⁶ (Φούκας, 2016: 122-127· Μαυροσκούφης, 2021) και στην υφηγεσία του Κακριδή το 1930 (Συνεδρία 128, 1930: 381-382· Φούκας, 2016: 127-130). Ιδιαίτερα για την εκλογή του Δελμούζου αξίζει να επισημανθεί ότι ο Αποστολάκης και ο Πελεκίδης υποβάλλουν την υποψηφιότητα του Δελμούζου για τη θέση της Παιδαγωγικής (Συνεδρία 63, 1928: 188· Δημητρακόπουλος, 1994: 17-24). Η τοποθέτηση-εισήγηση του Αποστολάκη στην περίπτωση αυτή αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, ένα από τα σημαντικότερα κείμενα κριτικής στον παιδαγωγικό διδακτισμό του 19ου και 20ού αιώνα και στην άψυχη μεταφορά και μίμηση ξένων προτύπων στη διδασκαλία, και, συγχρόνως, υπεράσπισης των αρχών του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού και δείγμα βαθιάς και

¹⁶ Θυμίζω ότι ο Θεοδωρίδης ανήκει στον «κύκλο» του Παλαμά, χωρίς να μπορώ, όμως, να αποδείξω ότι συνδέεται άμεσα η επιλογή του αυτή με τη συγκεκριμένη διαφωνία του Αποστολάκη. Ίσως να παίζει, όμως, κάποιο ρόλο.

εμβριθούς κατανόησης του έως τότε παιδαγωγικού και συγγραφικού έργου και της γενικότερης συμβολής του Δελμούζου στην παιδαγωγική κίνηση στην Ελλάδα. Σημειώνει χαρακτηριστικά: «Ψηφίζω τον κ. Δελμούζο για το μόνο άξιο να διδάξει την παιδαγωγική στο Πανεπιστήμιο. Αν και κάθε δικαιολογία της σημερινής ψήφου μου τη βρίσκω περιττή ύστερα απ' όσα είπα στην περασμένη συνεδρία¹⁷ όμως και τώρα αισθάνομαι την ανάγκη να διαβεβαιώσω πάλι τη Σχολή πως ψηφίζω τον κ. Δελμούζο, επειδή απ' όλη του τη δράση ως τώρα έχω σχηματίσει την πεποίθηση πως είναι ο μόνος κατάλληλος να καλλιεργήσει τον επιστημονικόν αυτό κλάδο στον τόπο μας και να τον ελευθερώσει από τους κούφιους τύπους και από τα άψυχα βιβλία» (Συνεδρία 64, 1928: 209). Ο Αποστολάκης είναι, επίσης, θετικός το 1939 στην εκλογή του Πελεκίδη ως τακτικού καθηγητή της Α' έδρας της Αρχαιολογίας, του Ευαγγελίδη ως τακτικού καθηγητή στη Β' έδρα της Αρχαιολογίας, του Σιγάλα ως τακτικού καθηγητή της έδρας της Μεσαιωνικής Ελληνικής Φιλολογίας, του Λάσκαρι ως τακτικού καθηγητή της Ιστορίας των μέσων και νεότερων χρόνων (Συνεδρία 342, 1939: 278-284), του Σακελλαρίου ως τακτικού για την Α' έδρα της Φιλοσοφίας¹⁸ και του Ιμβριώτη ως τακτικού για τη Β' έδρα της Φιλοσοφίας (Συνεδρία 343, 1939: 287-288). Θετική, επίσης, είναι η στάση του αναφορικά με την υποψηφιότητα του Ευάγγελου Παπανούτσου στη βαθμίδα του τακτικού καθηγητή για τη Β' έδρα της Φιλοσοφίας το 1939. Ο Αποστολάκης αναφέρει: «Ο κ. Παπανούτσος είναι γνωστόν ότι από πολλόν χρόνον καταγίνεται με ζήλον με προβλήματα της συστηματικής φιλοσοφίας και στην περασμένη εκλογή καθηγητού της συστηματικής φιλοσοφίας ακούσθηκαν ευνοϊκές γνώμες, δι' ό κρίνω τούτον άξιον να καταλάβη έδραν της φιλοσοφίας» (Συνεδρία 343, 1939: 289-290). Ο Παπανούτσος, ωστόσο, δεν εκλέγεται (Φούκας, 2017: 437-467). Θετική ψήφο δίνει ο Αποστολάκης στον Ανδρέα Ξυγγόπουλο, βασιζόμενος στο πλούσιο επιστημονικό του έργο, για την τακτική έδρα της Βυζαντινής Αρχαιολογίας (Συνεδρία 343, 1939: 295) και στον Βασίλειο Φάβη για την έδρα της Γλωσσολογίας, ενώ, λυπάται, όπως ο ίδιος δηλώνει, που καταψηφίζει για την ίδια έδρα τον Νικόλαο Ανδριώτη (Συνεδρία 344, 1939: 297 και 298 αντίστοιχα). Ψηφίζει, επίσης, τον Ιωάννη Παπασταύρου για την τακτική έδρα της Αρχαίας Ιστορίας, αιτιολογώντας την ψήφο του, στηριζόμενος στο έργο του υποψηφίου και στην αναγκαιότητα του μαθήματος, αφού η έδρα παραμένει κενή από το 1931 μετά την απομάκρυνση του Γ. Σωτηριάδη.¹⁹ Θετική είναι η κρίση του και για την εκλογή του Ιωάννη Σταματάκου στη Β' τακτική έδρα της Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας, ενώ ψηφίζει τον Παντελή Φορμόζη για την Α' έδρα της Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας παρά το γεγονός ότι ο Φορμόζης δεν

¹⁷ Αναφέρεται στην αναλυτική παρουσίαση του έργου του Δελμούζου και της συμβολής του στην Παιδαγωγική (Συνεδρία 63, 1928: 188-200).

¹⁸ «Ο κ. Σακελλαρίου διδάσκει σημαντικώτατον κλάδον της συστηματικής φιλοσοφίας την ψυχολογίαν και έχει συγγράψη διαφόρους εργασίας αναφερομένας εις την ψυχολογίαν. Νομίζω λοιπόν ότι δύναμαι να αποδεχθώ την πρότασιν των συναδέλφων που τον προτείνουν διά την τοποθέτησίν του εις την Α' έδραν της Φιλοσοφίας και ψηφίζω αυτόν» (Συνεδρία 343, 1939: 287). Θυμίζω ότι είχε εναντιωθεί στον «κατά παρέκκλιση του νόμου» διορισμό του Σακελλαρίου από την κυβέρνηση το 1934.

¹⁹ «Ο κ. Αποστολάκης λέγει, ότι νομίζει κατά την παρούσαν ψηφοφορίαν διά την έδραν της αρχαίας ιστορίας πρέπει να ληφθή υπ' όψιν πρώτον η σπουδαιότης του μαθήματος και δεύτερον ότι επί δέκα και τρία ολόκληρα έτη το μάθημα τούτο δεν εδιδάχθη υπό ειδικού καθηγητού. Εις τούτο δεν πταίει η Σχολή. Τρις ανά διετίαν προεκήρυξε την έδραν, αλλ' ουδείς υποψήφιος παρουσιάσθη. Ο κ. Παπασταύρου είναι ο πρώτος υποψήφιος τον οποίον βλέπει η Σχολή από της ιδρύσεώς της. Ο κ. Κοσμήτωρ λέγει ότι η παρατήρησις του κ. Ι. Αποστολάκη είναι σπουδαία ως αφορώσα εις ανάγκην της Σχολής, από μακρού μη πληρωθείσαν, και θα έπρεπε να ληφθή υπ' όψιν κατά την ψηφοφορίαν» (Συνεδρία 344, 1939: 299).

εκλέγεται (Συνεδρία 344, 1939: 295-314). Με αυτόν τον τρόπο συνεισφέρει στην εξέλιξη, ανανέωση και περαιτέρω στελέχωση της Σχολής, αφήνοντας το αποτύπωμά του στη «δεύτερη γενιά» των διδασκόντων.

3.2 Αρνητική κρίση

Ο Αποστολάκης είναι αρνητικός, λόγω επιστημονικής ανεπάρκειας των υποψηφίων, στην εκλογή τόσο του Λάζαρου-Μεναχέμ Βελέλη όσο και του συνυποψηφίου του Λεωνίδα Φιλιππίδη ως τακτικών καθηγητών στη νεοσύστατη έδρα της Ιστορίας και Φιλολογίας των Εβραίων και των λοιπών Σημιτικών λαών, και, επειδή, κατά την εκτίμησή του, *«κανείς από τους υποψηφίους [...] δεν παρουσιάζεται να έχει τέτοια επιστημονικά εφόδια που να δίνουν εγγύησι για αποτελεσματική καλλιέργεια στον τόπο μας του καινούργιου τούτου επιστημονικού κλάδου, διά τούτο δεν κρίνω κανένα εξ αυτών άξιον να καταλάβη την σχετικήν έδραν»* (Συνεδρία 60, 1928: 137), ενώ ψηφίζει τον Βελέλη για τη θέση του έκτακτου επικουρικού καθηγητή της έκτακτου επικουρικής έδρας (και το 1928 και το 1932) (Φούκας, 2016: 108-119). Επίσης, ο Αποστολάκης καταψηφίζει –και μειοψηφεί μαζί με τους Δελμούζο, Τριανταφυλλίδη και Βογιατζίδη– τον Θεοδωρακόπουλο για τη βαθμίδα του τακτικού καθηγητή Φιλοσοφίας το 1932 (Φούκας, 2016: 125-127) και τη Βενετία Κώττα, υποψήφια υφηγήτρια για το μάθημα της Μεσαιωνικής Ελληνικής Φιλολογίας το 1933. Η στάση του στην τελευταία περίπτωση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ακραία, αν και είναι συνεπής με τη γενικότερη ιδεολογία του. Όταν το θέμα συζητείται, προκύπτουν ζητήματα αναφορικά με τη χρησιμότητα και τη σκοπιμότητα της διδασκαλίας του συγκεκριμένου μαθήματος. Από τη σχετική συζήτηση παρουσιάζουμε τη στάση του Αποστολάκη, η οποία είναι χαρακτηριστική για την έμφυλη διάσταση που αποδίδεται. Η συζήτηση επικεντρώνεται στο ζήτημα, αν επιτρέπεται σε γυναίκα να γίνει υφηγήτρια. Οι απόψεις των καθηγητών διχάζονται. Ορισμένοι θεωρούν ότι η Σχολή έχει αποφανθεί θετικά, αφού έχει ορίσει εισηγητή για την υφηγεσία της Κώττα. Ο Αποστολάκης, όμως, επιμένει ότι εφόσον η υποψήφια με νέα αίτηση αλλάζει το μάθημα για το οποίο ζητά την υφηγεσία, η Σχολή μπορεί να συζητήσει εκ νέου, αν έχει τη δυνατότητα γυναίκα να διδάξει ως υφηγήτρια στη Φιλοσοφική Σχολή. Ο Κοσμήτορας προτείνει ψηφοφορία «περί επαναφοράς της συζητήσεως του περί φύλου ζητήματος», όμως, η πλειονότητα θεωρεί το ζήτημα λυμένο. Μετά την απόφαση αυτή ο Αποστολάκης αποχωρεί από τη συνεδρίαση και επιστρέφει, όταν πια η συζήτηση έχει ολοκληρωθεί, δείχνοντας με αυτόν τον τρόπο την έντονη δυσανεξία του (Συνεδρία 217, 1933: 318-320). Αρνητικός είναι, επίσης, στον διορισμό από την κυβέρνηση των καθηγητών Χατζή και Σακελλαρίου (θέμα το οποίο απασχολεί τη Σχολή από το 1932 έως το 1934-35). Μάλιστα, ο Αποστολάκης, προτείνει να στείλει η Σχολή έγγραφη διαμαρτυρία και στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, για παρέμβαση στο έργο της Σχολής της Θεσσαλονίκης (Συνεδρία 236, 1934: 425). Αρνητικός είναι, τέλος, στην κρίση του για την εκλογή του Κωνσταντίνου Βουρβέρη στην Α' τακτική έδρα της Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας το 1939, όπως και των συνυποψηφίων του Χαράλαμπου Γιερού και Στυλιανού Καψωμενάκη (Συνεδρία 343, 1939: 291· Συνεδρία 344, 1939: 313, 316) καθώς και για τους δύο υποψηφίους για την πλήρωση της τακτικής έδρας της Παιδαγωγικής το

1939, Θεόδωρο Χαραλαμπίδη και Λουκά Παπαναστασίου (Συνεδρία 343, 1939: 292, 294).

3.3 Επιφυλακτική στάση

Η μοναδική φορά κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου που ο Αποστολάκης διατυπώνει τις επιφυλάξεις του και ψηφίζει «λευκό» είναι η περίπτωση της θέσης της εκτάκτου αυτοτελούς έδρας της Κλασικής Φιλολογίας για την οποία είναι υποψήφιος, το 1932, ο Κακριδής. Η Σχολή αναθέτει στους Χαριτωνίδη και Παππαδάκι τη σύνταξη εισηγητικής έκθεσης (Συνεδρία 193, 1932: 187). Η δωδεκασέλιδη έκθεση των εισηγητών καταλήγει, με την ίδια –σχεδόν αυτολεξεί– φραστική διατύπωση, όπως και για τη θέση του ως υφηγητού, υπέρ του Κακριδή (Συνεδρία 196, 1933: 247-248). Στην επόμενη συνεδρίαση η Σχολή ψηφίζει με ψήφους ένδεκα επί συνόλου δώδεκα ψηφισάντων υπέρ της εκλογής του Κακριδή στην έκτακτη έδρα της Κλασικής Φιλολογίας. Ο Αποστολάκης μειοψηφεί, δίνοντας λευκή ψήφο, αιτιολογώντας τις επιφυλάξεις του ως εξής: *«ο υποψήφιος δεν παρουσιάζεται αρκετά ώριμος ν' αντικρύσει το σημαντικώτατο πρόβλημα της επιστήμης μας -την ερμηνεία τόσο στη στενότερη σημασία του όλου, που είναι κατανόηση λέξης και γλώσσας γενικά, όσο και στην πλατύτερη που είναι κατανόηση ψυχής. Γι' αυτό έχω κάποιες αμφιβολίες αν είναι ώριμος ο υποψήφιος να πάρη τόσον ενωρίς την έκτακτο αυτοτελή έδρα της αρχαίας φιλολογίας»* (Συνεδρία 196, 1933: 248). Ο Κακριδής, ωστόσο, διορίζεται, τελικά, στη θέση του έκτακτου καθηγητή την 10η Φεβρουαρίου 1933, στην οποία παραμένει έως το 1939, οπότε και αναχωρεί για το Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Επιλογικά

Ο Αποστολάκης και το έργο του υπήρξε –και, μάλλον, παραμένει– «σημείον αντιλεγόμενον», αφού για ορισμένους συγγραφείς, όπως ο Αποστολίδης (1936: 753-754) είναι ο ακρογωνιαίος λίθος της κριτικής μας²⁰ και για άλλους, όπως ο Δημαράς (2000: 579-580) *«βλέπει σωστά αλλά κρίνει άδικα»*. Αναμφίβολα από όσα ίχνη του παρελθόντος διασώζονται, συγκεντρώσαμε και παρουσιάσαμε στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, γίνεται σαφές ότι ο λόγος του Αποστολάκη υπήρξε οξύτατος αλλά, ορισμένες φορές άδικος και άστοχος. Η εμβριθής, διεισδυτική και, συνάμα, κριτική ματιά του είναι εμφανής τα χρόνια που διδάσκει στη Φιλοσοφική Σχολή Θεσσαλονίκης. Η οξυδέρκειά του, η ευρύτητα των γνώσεών του –παρά τη μονομέρεια των θεμάτων με τα οποία καταγίνεται– και των ενδιαφερόντων του, τον κάνει να ξεχωρίσει γρήγορα μεταξύ «της πρώτης γενιάς» των καθηγητών. Ωστόσο, ο εκρηκτικός του χαρακτήρας, η «απολυτότητά» του σε όλα τα ζητήματα και η

²⁰ «Γενικά το έργο του Αποστολάκη το βλέπω σα σινιάλο ενός βιγλάτορα σε λογής-λογής παραπλανημένους. Μα ποιος ν' ακούση και ποιος να παραδεχτή, αν δε σπάση πρώτα τα μούτρα του; κι αν τα σπάση, πώς θα τα δη; Αφού από πριν το μάτι ήταν θολό και φλοιομένο απ' τον εγωισμό· τώρα να καθρεφτιστή σε καθαρό νεράκι; Γι' αυτό το έργο του δεν μπορεί νάχη την αγαθή επίδραση που θα περίμενε κανείς παρά μονάχα στους νέους, και σ' αυτούς άμα το πάρουν απόφαση να μη μας ακούν εμάς, όποιοι κι αν είμαστε, παρεχτός αν πεισθούν πως δεν πάμε να εξασφαλίσουμε τόπο για τον εαυτό μας, αλλά ν' ανοίξουμε γι' αυτούς, ελευθερώνοντας πρώτα-πρώτα, αυτόν που κατέχουμε. Κι απόδειξη μιας τέτοιας ελευθερωτικής προσπάθειας εγώ δε βρίσκω σ' έργο άλλο απ' του Αποστολάκη. Ξηγημένες κουβέντες! Τι σημαίνει αν στο βάθος αυτός, μ' όλες του τις γκρίνιες κι όλους του τους θυμούς είνε, από φωτόχαρη πλησμονή γερής κράσης, ένας μεγάλος αισιόδοξος, που εγώ δεν είμαι; Στο τέλος-τέλος, είνε ο καθένας ό,τι μπορεί. Αβίαστα όμως, απ' τη φύση του, απ' την κατακάθαρή του πείρα –από τίποτε άλλο! Έτσι, κι όταν βασικά αντιγινωμύ, χαίρεται στον άλλον τον πιο ζωντανό, τον πιο ακριβό, τον πιο καλό εαυτό του» (Αποστολίδης, 1936: 753-754).

υπερβολή που τον διακατέχει δεν του επιτρέπουν να κρίνει, πολλές φορές, δίκαια. Αναμφίβολα, το διδακτικό έργο του Αποστολάκη υπήρξε πρωτοπόρο και ιδιαίτερα σημαντικό. Η απήχυσή του στους φοιτητές και στις –λιγότερες– φοιτητρίες του, υποθέτουμε, εύλογα, ότι υπήρξε καθοριστική. Η συνύπαρξη του μοναχικού Αποστολάκη με τους συναδέλφους του στη Σχολή, ιδιαίτερη και, κάποιες φορές, εκρηκτική. Πάντως, ο δημοτικιστής «διανοούμενος» Αποστολάκης συμβάλλει με το διδακτικό του έργο και την εν γένει παρουσία του στην καθιέρωση της Φιλοσοφικής Σχολής Θεσσαλονίκης στη συνείδηση των σύγχρονων φοιτητών/ φοιτητριών και ιστορικών ερευνητών και ερευνητριών ως νεωτεριστικής και πρωτοπόρας Σχολής. Ωστόσο, η προσπάθεια να τον γνωρίσουμε καλύτερα –αν μπορούμε και στο μέτρο που μπορούμε– αναδεικνύει επιμέρους πτυχές της δράσης του, που, κατά την εκτίμησή μου, τον κατατάσσουν, χωρίς μεγάλη δυσκολία, ως τον κατεξοχήν «αρνητή κριτικό διανοούμενο». Όμως, το έργο και η παρουσία του Αποστολάκη στη Φιλοσοφική Σχολή δεν μπορούν να ξεφύγουν από έναν γενικό κανόνα, ο οποίος λανθάνει στον διανοητικό γρίφο του Τζόνναθαν Ρόουζ (2007: 605) ότι «υπάρχουν γεγονότα, αλλά όλα απαιτούν ερμηνεία». Ένα πρόσωπο, λοιπόν, που έπαψε να υπάρχει και που, συνεπώς, δεν έχουμε άμεση εμπειρική επαφή μαζί του πέρα από τα αποσπασματικά ίχνη, που άφησε πίσω του, φαίνεται να παρουσιάζει ιδιαίτερες δυσκολίες στην προσέγγισή του. Η ιστορική έρευνα, πάντως, είναι «ανοιχτή»· συνεχίζεται, εμπλουτίζεται, αναθεωρείται.

Πηγές

Βιβλίο Πρακτικών της Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τ. Α'-Γ':

Συνεδρία 60, 19-11-1928.

Συνεδρία 63, 24-11-1928.

Συνεδρία 64, 28-11-1928.

Συνεδρία 104, 22-2-1930.

Συνεδρία 128, 20-11-1930.

Συνεδρία 193, 24-11-1932.

Συνεδρία 196, 14-1-1933.

Συνεδρία 217, 16-11-1933.

Συνεδρία 236, 18-10-1934.

Συνεδρία 342, 4-12-1939.

Συνεδρία 343, 5-12-1939.

Συνεδρία 344, 5-12-1939.

Συνεδρία 411, 16-3-1944.

Συνεδρία 485, 23-1-1948.

(1926). *Επετηρίς του πανεπιστημιακού έτους 1925-1926*. Αθήνα: [Πανεπιστήμιον Αθηνών].

(1929). *Επετηρίς των πανεπιστημιακών ετών 1926-27, 1927-28, 1928-29*. Θεσσαλονίκη: [Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης].

[Βογιατζίδης, Ι.] (1937). Έκθεσις πεπραγμένων της Φιλοσοφικής Σχολής κατά το πανεπιστημιακόν έτος 1934-1935 επί κοσμητείας Ιωάννου Βογιατζίδου. Στο

Έκθεσις των πεπραγμένων κατά το πανεπιστημιακόν έτος 1934-1935 επί πρυτανείας Δημοσθένους Σ. Στεφανίδου. Θεσσαλονίκη: [Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης].

[Στεφανίδης, Δ.] (1937). *Έκθεσις των πεπραγμένων κατά το πανεπιστημιακόν έτος 1934-1935 επί πρυτανείας Δημοσθένους Σ. Στεφανίδου.* Θεσσαλονίκη: [Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης].

Βιβλιογραφία

Breisach, E. (2003). *On the future of History: The postmodernist challenge and its aftermath.* Chicago: University of Chicago Press.

Gardner, Ph. (2010). *Hermeneutics, History and Memory.* London and New York: Routledge.

Hughes, H. S. (1979). *Consciousness and Society* (2nd ed.). Brighton: Harvester.

Lowenthal, D. (1985). *The past is a foreign country.* Cambridge: Cambridge University Press.

Rose, J. (2007). The History of Education as the History of Reading. *History of Education*, 36(4-5), 595-605.

Αποστολάκης, Γ. (1923). *Η ποίηση στη ζωή μας.* Αθήνα: [χ.ε.].

Αποστολίδης, Ηρ. Ν. (1936). Γιάννης Αποστολάκης. *Νέα Εστία*, 227, 748-754.

Αποστολίδου, Β. (2022). *Η λογοτεχνία στο Πανεπιστήμιο: Η συγκρότηση της επιστήμης της νεοελληνικής φιλολογίας (1942-1982).* Αθήνα: Πόλις.

Βαφόπουλος, Γ. Θ. (1970). *Σελίδες αυτοβιογραφίας.* τ. Α': Το πάθος. Αθήνα: Εστία.

Βαφόπουλος, Γ. (1985). Ο Κωστής Παλαμάς και η Θεσσαλονίκη. *Νέα Εστία*, 1403, 121-122.

Δημαράς, Κ. Θ. (2000). *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας.* Αθήνα: Γνώση.

Δημητρακόπουλος, Φ. (1994). Ο Αποστολάκης και η εκλογή του Δελμούζου στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Στο *Όψεις της λαϊκής και της λόγιας νεοελληνικής λογοτεχνίας. Πρακτικά 5ης Επιστημονικής Συνάντησης αφιερωμένης στη μνήμη του Γιάννη Αποστολάκη* (σ. 17-24). Θεσσαλονίκη: Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής, Τεύχος Τμήματος Φιλολογίας, Παράρτημα 5.

Λαούρδας, Β. (1947). Ο ποιητής και ο ερμηνευτής. *Νέα Εστία*, 491, 188-203.

Λογοτέχνης (1915). Το Πανεπιστήμιο κ' οι νεώτερες λογοτεχνίες. *Ο Νουμάς*, 567.

Μαυροσκούφης, Δ. Κ. (2021). *Τα «προοδευτικά ζιζάνια» του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης από τον αντικομμουνισμό του Μεσοπολέμου στον μακαρθισμό του Εμφυλίου.* Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

Ν.Δ. 3-9-1926 «Περί οργανισμού του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», ΦΕΚ 294/ 5-9-1926, σ. 2181.

Νιώτη, Μ. (2021). Γιάννης Μ. Αποστολάκης: Ποιητική θεωρία και κριτικός λόγος. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.-Τομέας Φιλοσοφίας.

Παλαμάς, Κ. (χ.χ.). Το Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης και ο καθηγητής του. *Απαντα*, τ. 16 (σ. 572-573). Αθήνα: Μπίρης.

Παπανούτσος, Ε. (1978). *Αλ. Δελμούζος. Η ζωή του επιλογή από το έργο του.* Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.

- Τερζής, Ν. Π. (1997). Η εκπαίδευση στη Θεσσαλονίκη: Η νεότερη και σύγχρονη περίοδος. Στο Ι. Χασιώτης (επιμ.). *Τοις αγαθοίς βασιλεύουσα. Θεσσαλονίκη. Ιστορία και πολιτισμός* (σ. 260-275). Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Τζιόβας, Δ. (1994). Ο Γιάννης Αποστολάκης και ο τύπος του αρνητή-διανοούμενου στην Ελλάδα. Στο *Όψεις της λαϊκής και της λόγιας νεοελληνικής λογοτεχνίας, 5η επιστημονική συνάντηση αφιερωμένη στον Γιάννη Αποστολάκη* (σ. 37-55). Θεσσαλονίκη: Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής, Τεύχος Τμήματος Φιλολογίας, Παράρτημα 5.
- Τζιόβας, Δ. (2003). Ο ποιητής ως ήρωας και η σύγκρουση των παραδόσεων: Σολωμός, Αποστολάκης και Carlyle. Στο Δ. Τζιόβας, *Κοσμοπολίτες και αποσυνάγωγοι. Μελέτες για την ελληνική πεζογραφία και κριτική (1830-1930)* (σ. 299-328). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Τομανάς, Κ. (1995). *Χρονικό της Θεσσαλονίκης, 1921-1944*. Θεσσαλονίκη: Νησίδες.
- Τσιριμώκος, Μ. (1929). Γιάννη Αποστολάκη "Τα δημοτικά μας τραγούδια". *Νέα Εστία*, 69, 903-906.
- Φούκας, Β. Α. (2016). *Η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (1926-1940): Πρόσωπα και προγράμματα, πορεία και πρωτοπορία*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Κυριακίδη.
- Φούκας, Β. Α. (2017). Ο Ευάγγελος Παπανούτσος και η έδρα της Συστηματικής Φιλοσοφίας στη Φιλοσοφική Σχολή Θεσσαλονίκης: Άγονοι αγώνες και αγωνίες. Στο Δ. Φωτεινός, Π. Σιμενή, & Ν. Παπαδάκης (επιμ.). *Εκπαίδευση και Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση: Ιστορικο-συγκριτικές προσεγγίσεις Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Σήφη Μπουζάκη* (σ. 437-467). Αθήνα: Gutenberg.
- Φούκας, Β. Α. (2019). Νεωτεριστικά και αναχρονιστικά στοιχεία στο πρόγραμμα σπουδών της Φιλοσοφικής Σχολής Θεσσαλονίκης στον Μεσοπόλεμο. Στο Γ. Νικολάου, Στ. Τσεσμελή, Κ. Μαλαφάντης, & Ι. Δημάκος (επιμ.). *Βασική και συνεχιζόμενη εκπαίδευση των εκπαιδευτικών σε ένα σύνθετο και μεταβαλλόμενο περιβάλλον* (σ. 384-394). Πάτρα: Πρακτικά 11ου Πανελληνίου Συνεδρίου της Π.Ε.Ε.
- Χ[άρης], [Π.] (1947). Γιάννης Αποστολάκης. *Νέα Εστία*, 475, 501.